

Vermouzek, Rostislav

Zpevňování hradních staveb v pozdním středověku

Archaeologia historica. 1981, vol. 6, iss. [1], pp. 285-292

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139356>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Je všeobecně známo, že se hradní architektura vyvíjela a obranná zařízení opevněných objektů stále zdokonalovala, aby mohla vzdorovat soudobé obléhací technice. Jednoduchá opevnění se zesilovala břitovými, okrouhlými či polygonálními věžemi a členila do hloubky předhradími.

Převratné změny v obléhací technice přinesla druhá polovina čtrnáctého století a zejména počátek patnáctého věku, kdy se začalo ve vojenství používat střelných zbraní.

Účinkům dělostřelby se čelilo budováním tarasů na nejvíce ohrožených místech, stavěním palisád a plotů z proutí a haluzí,¹ aktivně tím, že se v opevněných objektech umísťovala děla. To však naráželo často na značné potíže, neboť na těsných hradech se musela upravovat palebná stanoviště a hradní stavby, které měly sypané lícované zdivo, otřesy při střelbě velmi trpěly. Účinnější než instalovat hrubou střelbu do stávajících objektů se ukázalo preventivně znemožnit obléhatelům, aby mohli umístit děla na pozicích, z nichž se dal obležený hrad dobře ostřelovat. Ve většině případů se jednalo o místa, která byla ve stejné úrovni s hradem nebo jej převyšovala a ovládala okolí. Aby se obléhatelé o tyto výhodné pozice připravili, budovala se na nich předsunutá opevnění. Ta byla vybavena obrannými zařízeními tak jako hrad a navíc v nich byla umístěna hrubá střelba, takže mohla vést na dálku obranný boj.

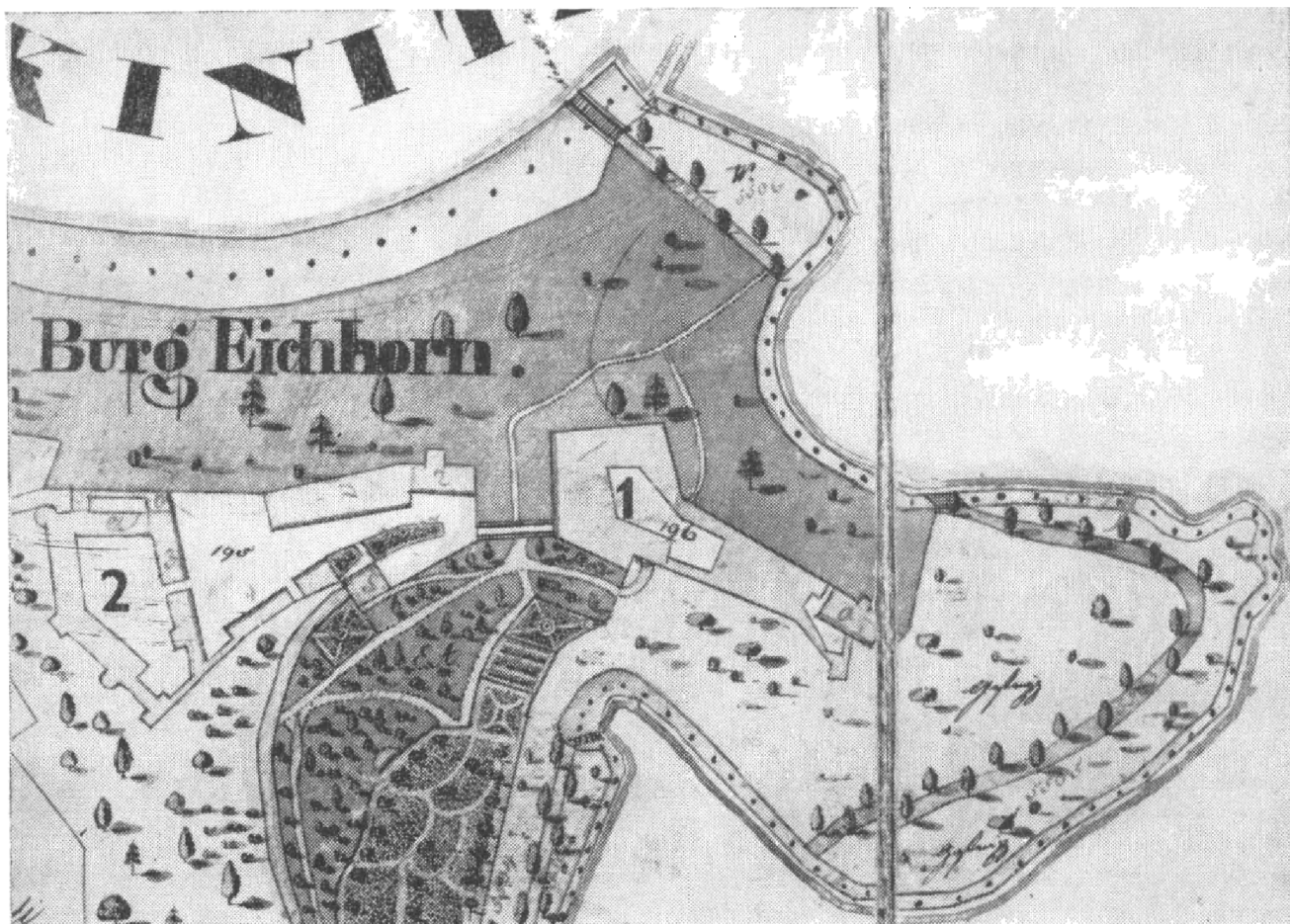
Předsunutá opevnění jsou nejmarkantnější u hradů zbudovaných na ostrožnách nebo horských hřebetech. Nacházejí se obvykle na přístupové cestě nebo v její bezprostřední blízkosti. Svým vybavením se podobají předhradím a bývají za ně někdy mylně považována. K nesprávné záměně dochází i proto, že některá předsunutá opevnění byla později spojena hradbou či zdí s vlastním hradem.

Rozdíl mezi předhradím a hradem spočívá v několika zásadních věcech:

1. Předhradí bylo organickou součástí hradu a oba objekty si v boji vypo-máhaly především přesuny živé síly.
2. Předsunutá opevnění tuto možnost nemělo, vedlo samostatný boj a s hradem mělo spojení pouze palbou.

Charakter předsunutých opevnění se dá dobře sledovat na příkladě čtyř moravských hradů: Veveří, Boskovic, Nového hradu u Blanska a Hukvald.

Nejstarší z těchto objektů je nepochybně Veveří, které bylo zeměpanskou lokací. Prvotní hrad pozůstával z masivní čtyřhranné obranné a obytné věže, k níž přiléhalo malé nádvoří. Někdy v první polovině 13. století přibýly k této původní části objekty, jež se táhly po úzkém skalnatém hřebeni a byly ukončeny vysokou břitovou věží postavenou nad hlubokým ve skále vylá-maným příkopem, který oddělil hradní ostrožnu od výše položené planiny,

Obr. 1. Hrad Veveří. 1 – Původní hrad, 2 – předsunuté opevnění.

z níž se sjíždělo prudce klesajícím svahem k padacímu mostu a bráně umístěné po boku břitové věže. Na planině se nacházelo hospodářské zázemí hradu: vesnice s románsko-gotickým kostelíkem Panny Marie.

Plató nad terénním zlomem mohli využít obléhatelé k umístění meta-cích strojů, ale ty nemohly pro značnou vzdálenost hradním objektům začleněným břitovou věží vážně uškodit. Situace se podstatně změnila, když se začalo k dobývání opevněných objektů používat střelných zbraní. Vyvýšená planina umožnila účinné ostřelování hradu a obležení mu nemohli zabránit, i kdyby měli v hradě ekvivalentní palebné prostředky, protože by střeleli proti svahu a donosnost jejich zbraní se tím značně snižovala.

Aby se obléhatelům znemožnilo zaujmout výhodné palební postavení na vyvýšeném plató, bylo na něm vybudováno nad terénním zlomem předsunuté opevnění. Má tvar nepravidelného čtyřúhelníka, který má na rozích hradby obrácených k planině polovystouplé válcové a čtyřhranné věže. (Obr. č. 1.) V jejich nejvyšším podlaží, které se nachází nad ochozem hradby, jsou střel-nové otvory, z nichž bylo možno ovládat krajinu před hradem a pálit i do příko-pu a bočně podél hradby.

Palbu děl doplňovaly ruční zbraně střelců, kteří pálili z krytého ochozu střilnami, jež se dovnitř široce rozevíraly. Pro 15. a 16. století musíme počítat i s kušemi, jež střílely mnohem rychleji než palné zbraně a potřebovaly široce rozevřené střilny. Vstup do předsunutého opevnění se nacházel na straně obrácené k hradu. Jak byl zajištěn nevíme, neboť se nezachoval; není tu ani stop po příkopu.

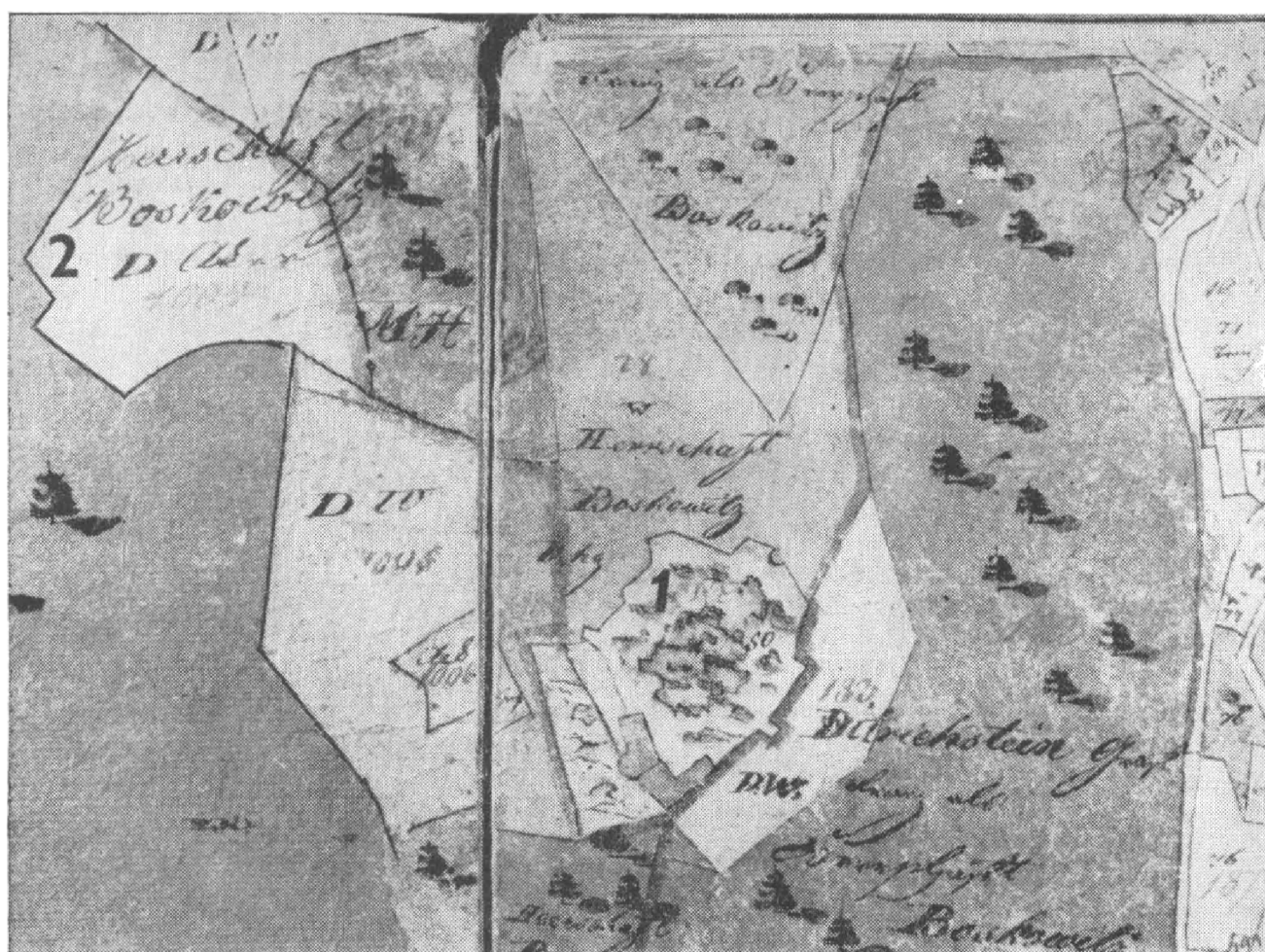
Předsunuté opevnění zamloulo výhled z břitové věže na planinu a tím znemožnilo centrální řízení obrany. Aby se tento nedostatek odstranil, byla věž nástavbou zvýšena.²

Obdobná situace jako na Veverí byla v Boskovicích. I zde je hrad postaven na konci ostrožny, ale jeho původní vzhled a typ se nedá určit, neboť fortifikační objekt prošel několika přestavbami, při nichž se nejen stavělo, ale patrně i bořilo, takže vzhled hradu se úplně změnil.³

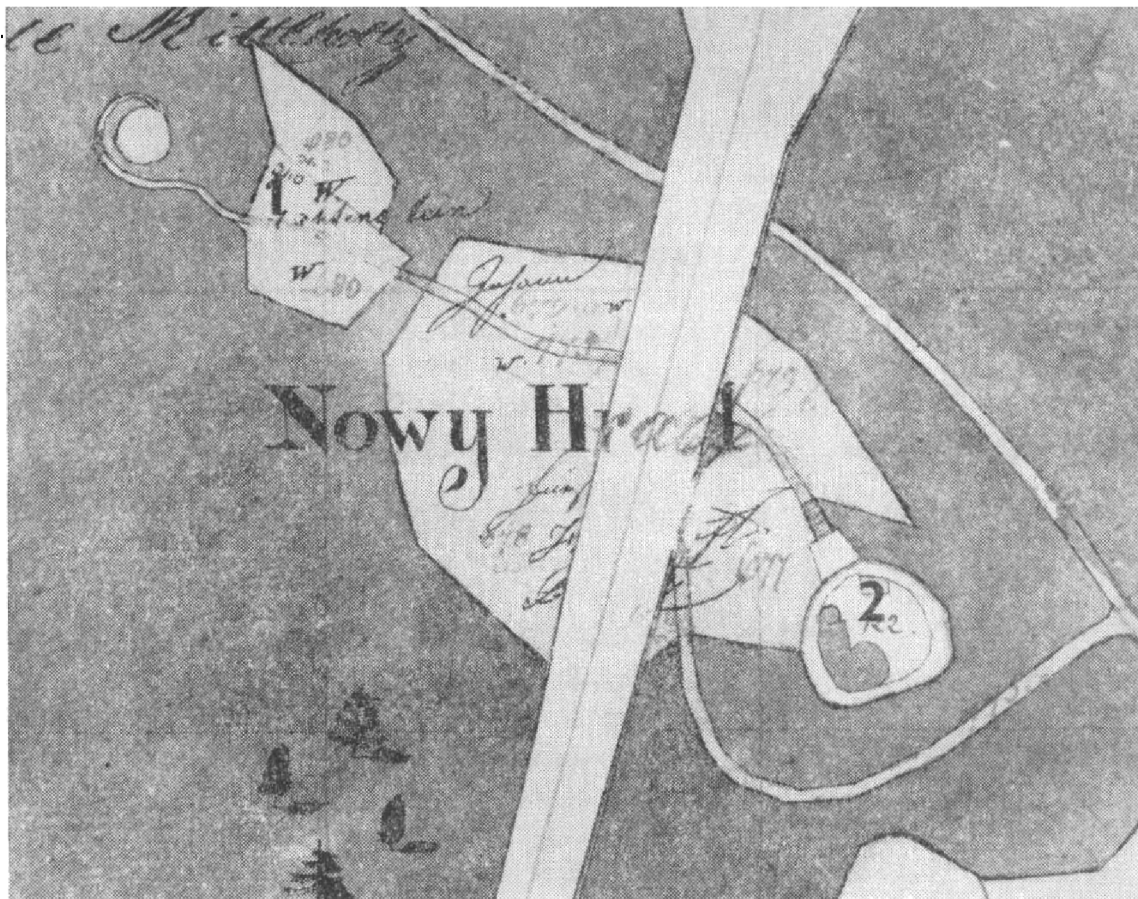
V Boskovicích stejně jako na Veverí stoupá terén směrem od hradu a přechází v horský hřeben. Na vyvýšeném hřebetě se mohli usadit obléhatelé a umístit zde metací stroje i palné zbraně a ostřelovat hrad.

Aby se této možnosti zabránilo, bylo na hřebeni vybudováno předsunuté opevnění, kterému se říká Bašta. Bylo po bocích chráněno příkrými svahy, na čelní a zadní straně příkopy, vedenými napříč horského hřebene. Z hlíny vybrané z příkopů byly na přístupnějších místech navrženy valy, které se částečně kryjí s náspy pravěkého hradiska, jež se nacházelo v místech pozdější Bašty a na plošině, která se sklání směrem k hradu. Samotná Bašta se skládá ze dvou částí oddělených příkopem. To vedlo k domněnce, že zde stával původní boskovický hrad, ale toto mínění je s hlediska středověkého vojenství nepřijatelné. Baštu by býval mohl nepřítel napadnout ze dvou stran, zatím co boskovický hrad jen z jedné. Na rozdíl od Veverí se na Baště kromě příkopů a valů zachovaly jen skrovné zbytky zdiva, poloha, půdorys i rozloha však jasně mluví o předsunutém opevnění, jehož vznik byl průzkumem provedeným v roce 1973 položen do pozdního středověku. (Obr. č. 2.)

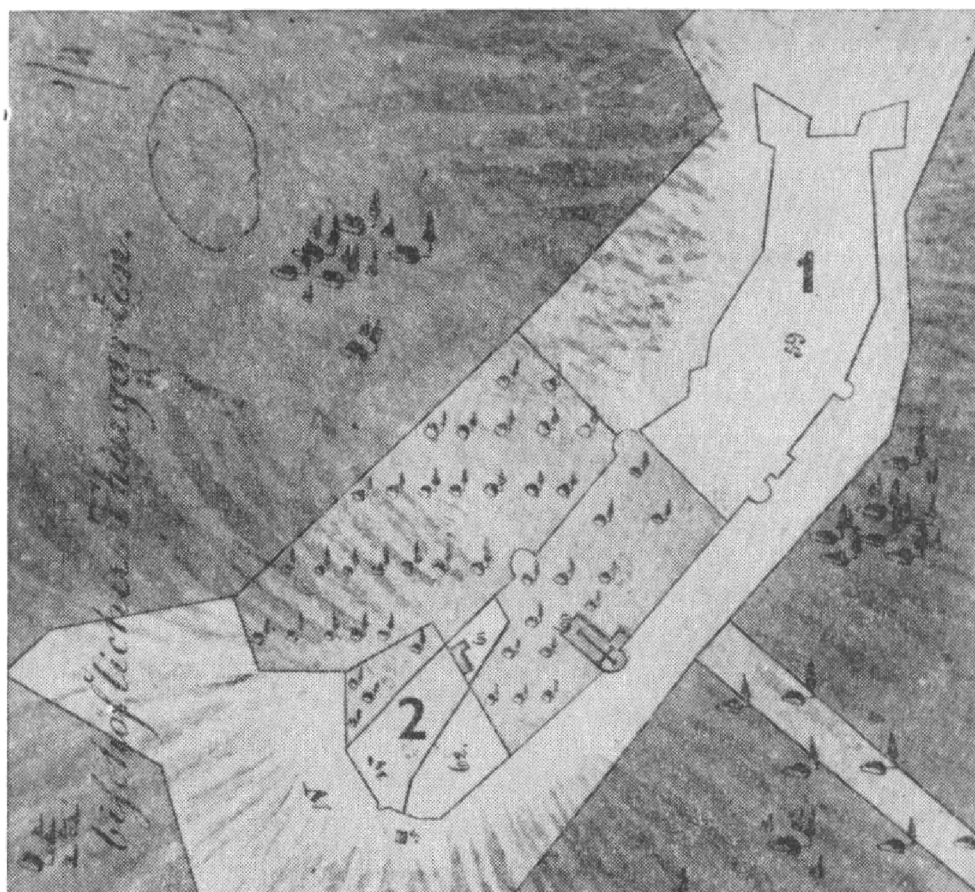
Třetí lokalita, která má předsunuté opevnění je Nový hrad u Blanska. Než se jím budu zabývat, zmíním se o jeho názvu. Na uvedené lokalitě se nacházejí dva objekty, jimž se běžně říká Starý hrad a Nový hrad. Prvý název se vztahuje na skrovné zbytky hradní stavby situované na konci dlouhého ostrohu, Nový hrad je zřícenina, která se nachází v místech, kde se

Obr. 2. Boskovice. 1 – Původní hrad, 2 – předsunuté opevnění zvané Bašta.

Obr. 3. Nový hrad u Blanska. 1 – Původní hrad zvaný Starý hrad, 2 – předsunuté opevnění zvané Nový hrad.

Obr. 4. Hukvaldy. 1 – Původní hrad, 2 – předsunuté opevnění.

hradní ostrožna odděluje od výše položené planiny. Název Nový hrad se původně vztahoval na dnešní Starý hrad, neboť „Nový hrad“ neexistoval a Nový hrad a novohradské panství se připomíná dlouho před jeho výstavbou. V čele „Starého hradu“ byla mohutná věž, o níž ze skrovných zbytků nelze říci, zda byla okrouhlá či břitová a před ní, odděleno příkopem, bylo později vybudováno předhradí.

Tak jako na Veverí a Boskovicích stoupá i zde terén směrem od Starého hradu a rozšiřuje se v horský hřeben, který umožňoval obláhatelům, aby se na něm usadili a umístili zde obláhačí stroje a střelné zbraně. Aby se tomu zabránilo, bylo na planině vybudováno předsunuté opevnění. Má tvar nepravidelného mnohoúhelníka a vchod, který je na straně obrácené ke Starému hradu, byl zajištěn kulatou věží a předbraním přistavěným k obvodové hradbě. (Obr. č. 3.) Opevnění mělo na čelní a zadní straně hluboké, ve skále vyhlávané příkopy a mohutnou osmibokou věž, situovanou v hradbě nad přístupovou cestou.⁴

Čtvrtou lokalitou, kde bylo vybudováno předsunuté opevnění je hrad Hukvaldy. Dostal jméno podle hrabat z Hukvald (Hukswag), kteří se připomínají v létech 1228–1237,⁵ hrad se uvádí po prvé v roce 1241.⁶ Zpráva o něm se týká bezpečně objektu, který se nachází na nejvyšším místě strmého osamocенého horského hřbetu. Stavební úpravy, které tu probíhaly po staletí, nám nedovolují určit, zda měl hrad u původního vchodu věž a před ní předhradí, nebo zda byl zpevňován přístavbami sestupujícími po hřebeni proti směru příjezdové cesty.

Hřbet, na němž hrad stojí, má na opačném konci vyvýšené plató, které je jen o málo nižší než terén, na kterém je nejstarší část hradní stavby. Na plató se mohl usadit nepřítel a umístit zde obláhačí techniku. Aby se tomu zabránilo, bylo zde vybudováno předsunuté opevnění. Má tak jako na Novém hradě tvar nepravidelného mnohoúhelníka a dodnes zachované zbytky obvodového příkopu. Do objektu se vcházelo ze strany původního hradu branou nad níž byla věž, vysunutá částečně z hradby. (Obr. č. 4). Hrad a předsunuté opevnění zabralo celý hradní vrch a protože okolní kopce jsou od něho dosti vzdáleny, nedal se z nich hrad ostřelovat a stal se nedobytnou pevností.

*

Místa, volená pro stavbu předsunutých opevnění byla ovlivněna terénem a soudobou obláhačí technikou, to jest především donosností střelných zbraní. Vzdálenost předsunutých objektů od vlastních pevností nesměla být taková, aby se mezi nimi mohl usadit nepřítel, a to bylo jen tehdy, když se tento prostor dal z obou objektů účinně ostřelovat.

Při studiu vzájemné polohy hradů a předsunutých opevnění, jsem se opíral o indikační skicy, které pocházejí z třicátých let minulého století a zjišťoval jsem z nich vzdálenosti mezi čelní zdi hradu a čelní zdí předsunutého opevnění a shledal jsem tyto distance:

Na Veverí		190 m
na Novém hradě		187 m
na Boskovicích		213 m
na Hukvaldech		242 m
průměr		203 m

Tyto údaje nás informují nejen o průměrné vzdálenosti předsunutých objektů od hradů, ale i donosnosti tehdejších těžkých palných zbraní. O ni byli odtlačeni obláhatelé od předsunutého opevnění i vlastní hradní stavby a o ni se zvětšil na všechny strany prostor, který museli mít pod kontrolou.

Těžkých zbraní nebylo na předsunutých opevněních mnoho a jejich kadence střelby byla malá, takže musela být doplňována ručními palnými zbraněmi, které se uplatnily především při přímém útoku na hradbu. Obhájci páli ze střilen krytého ochozu umístěného na koruně hradby. Existenci ochozů můžeme vystopovat na Veverí, Novém Hradě i Hukvaldech.

Společné znaky předsunutých opevnění, to jest využití terénu, vzdálenosti od hradních staveb a přizpůsobení hradeb způsobu boje svědčí o tom, že byly tyto fortifikační objekty budovány pod tlakem vývoje obléhací techniky, především střelných zbraní. Ten však byl velmi pomalý a trval skoro celé století, takže je to pro datování vzniku předsunutých opevnění pomůcka jen rámcová. Chceme-li získat přesnější časové údaje, musíme se zabývat každým objektem zvlášť a hledat událost, která mohla být podnětem k vybudování předsunuté fortifikace.

U Veverí můžeme počítat s rokem 1428, kdy táhl Prokop Holý proti Brnu a jeho vojsko zničilo dne 15. května vesnici, která stávala při kostelíku Panny Marie na plátě před hradem.⁷

I když nebylo Veverí tehdy dobyté, uvědomil si jeho majitel, že hrad nemůže vzdorovat palným zbraním a přikročil někdy po roce 1428 ke stavbě předsunutého opevnění. To zabralo celou šíři plaviny a znemožnilo z ní přístup ke hradu. Nebylo ho třeba, neboť vesnice u kostelíka po zpusťování zanikla.

Jediné ze čtyř předsunutých opevnění, která můžeme přesně datovat, je tak zvaný Nový hrad u Blanska. Nad vchodem do jeho předhradí se zachovala totiž kamenná deska s gotickým nápisem: Dobeš a Beneš z Boskovic a Černé Hory 1493.

Uvedený letopočet je nepochybně datem dokončení stavby a hledáme-li důvod proč k ní došlo, najdeme jej v písemných záznamech. Z nich se dovídáme, že za českouherských válek byl Nový hrad (tj. dnešní Starý hrad) obléhán vojsky uherského krále Matyáše Korvína a v únoru 1470 jej tísněná posádka vydala nepříteli. Jeho držitelé Dobeš a Beneš z Boskovic poznali, že stávající pevnost nemůže vzdorovat soudobé obléhací technice a postavili před tzv. Starý hrad předsunuté opevnění, Nový hrad.

O slabosti dosavadních hradních staveb se páni z Boskovic přesvědčili i na svém rodovém sídle, boskovském hradě, který byl v roce 1424 dobyt husity⁸ a zůstal patrně delší dobu ve zříceninách. S jeho obnovou můžeme počítat až po roce 1464, kdy jej postoupil král Jiří z Poděbrad členům boskovického rodu.⁹ Ti jej začali opravovat a po trpkých zkušenostech s Novým (tj. Starým) hradem u Blanska zesílili jeho obranný systém předsunutým opevněním zvaným Bašta.

Dobeš a Beneš z Boskovic vybudovali nepochybně i předsunuté opevnění na hradě Hukvaldy. Došlo k tomu někdy po roce 1480, kdy jim dal hukvaldské zboží i hrad do zástavy jejich příbuzný olomoucký biskup Tas z Boskovic.¹⁰ Na to, že je předsunuté hukvaldské opevnění dílem Dobeše a Beneše z Boskovic, ukazují nejen majetkoprávní poměry, ale i to, že se stavba velmi podobá Novému hradu u Blanska. Že páni z Boskovic na Hukvaldech stavěli hlásají jejich znaky nad pátou branou.

Jak bylo u jednotlivých staveb zjištěno, můžeme klást vznik předsunutých opevnění do posledních dvou třetin 15. století. Že byla místa pro ně volena dobře ukazuje skutečnost, že valů před nimi bylo na Hukvaldech a Baště v Boskovicích využíváno jako dělostřeleckých palných stanovišť i v třicetileté válce. Na Baště k tomu účelu sloužil i pokračující pravěký val. Na obou lokalitách byl při úpravě palebních postavení zasypán příkop pod valem a děla na náspu byla chráněna hliněnými ravelíny.¹¹

Na závěr svých úvah bych chtěl uvést některé znaky, jež jsou společné všem čtyřem lokalitám:

1. Všechna předsunutá opevnění mají velmi jednoduchou půdorysnou dispozici.
2. Jsou vzdálena od původních hradů přibližně 200 metrů.
3. Jsou velmi chudá na obytné objekty.
4. Jejich vchody jsou obráceny k původním hradům.
5. Žádné z nich není průjezdné jako jsou předhradí.

Pokud se týká datování, jsem si vědom toho, že k němu má co říci i historická archeologie. K eventuálním budoucím výzkumům a datování na základě hmotných nálezů bych měl některé připomínky.

1. Místa, kde byla předsunutá opevnění vybudována, mohla sloužit pro svoji výhodnou polohu před hradem již dříve k trvalému nebo dočasnému osídlení.¹²
2. Mohla být využívána nepřítelem při obléhání hradu.
3. Mohly se tam shromažďovat vojenské oddíly, které táhly pod korouhví hradního pána do boje.

Tyto kratší nebo delší pobyty po sobě zanechaly archeologický materiál, který pochází z doby před výstavbou předsunutých opevnění a jeho spojení s nimi by mohla datování značně zkreslit. Na scestí by mohla svést i vzpomínutá již okolnost, že některá předsunutá opevnění byla spojena ohradní zdí s vlastním hradem v jeden celek. Na Hukvaldech k tomu došlo v 16. století, na Veverí buď koncem 17. nebo spíše až v 18. věku. Nešlo tu už o zeď obrannou, byla budována z hospodářských důvodů, měla uzavřít prostor mezi hradem a předsunutým opevněním. Svědčí o tom obě brány, Dolní i Horní, které nejsou zařízení obranná, ale dekorativní novotvary. Dva podjezdy Horní brány jsou postaveny na terénu nasypaném podél obvodové zdi předsunutého opevnění a cesta jimi vedoucí ústí do lípové aleje, která spojovala přímou linií panské sídlo s ekonomickou jednotkou — Novými dvory. Podobné aleje jsou charakteristickými znaky panských sídel budovaných nebo přestavěných v 18. století.

Na Baště v Boskovicích ani na Novém hradě se spojovací zdi hradu s předsunutým opevněním nezachovaly. Snad tu bývalo ohrazení palisádové, ale jeho existenci by mohl zjistit jen archeologický průzkum.

Budováním předsunutých opevnění dosahuje středověká fortifikační architektura kulminačního bodu. Pak následuje období stagnace a nové obranné principy se uplatňují až při budování renesančních pevností.

Odkazy

- 1 J. Durdík: K vojensko-technickým problémům na začátku 15. století. *Historie a vojenství*, roč. 1953/3, str. 29—50.
- 2 R. Vermouzek: Husité na jižní Moravě. *ČMM* roč. 92/1971, str. 275 n.
- 1 J. Durdík: Znojemské puškařství. *Historie a vojenství*, roč. 1955, str. 52—99.
- R. Vermouzek: Husité na jižní Moravě, *ČMM*, roč. 92/1971, str. 275.
- 2 Všimla si toho již D. Menclová, když prohlížela Veverí pro chystané dílo o moravských hradech.
- 3 Vlastní terénní průzkum.
- 4 Vlastivědná literatura i J. Pilnáček uvádějí, že Nový hrad byl vybudován až po zániku Starého hradu. Je to názor mylný, na současnou existenci obou objektů a jejich vzájemnou souvislost jsem upozornil již v roce 1967 (*Vlastivědné zprávy z Adamova a okolí*, č. 2/1967). Nejnověji se Novým hradem a obléhacími

- fortifikacemi kolem něho zabýval L. Konečný—J. Merta, (AH 5/80, str. 305—319).
- 5 Friedrich CDB II 318, CDM II 284, III 402, IV 227, 309, V 14.
 - 6 F. Linhardt: Místecký okres (Vlastivěda moravská). Brno 1915, str. 40.
 - 7 F. Menčík: Eine notiz über Eichhorn Bitischka in ZDVGMS, roč. 6/1902, str. 82—83.
 - 8 ZDVGMS, roč. 4/1900, str. 36.
 - 9 L. Hosák: Historický místopis země Moravskoslezské. Praha 1938, str. 314.
 - 10 L. Hosák: l. c. str. 700.
 - 11 Vlastní terénní průzkum.
 - 12 Viz náhorní rovina před hradem Veveří, kde byla ves s románsko-gotickým kostelíkem.

Zusammenfassung

Die Befestigung von Burgbauten im späten Mittelalter

Bekanntlich hat die Fortifikationsarchitektur eine ununterbrochene Entwicklung erfahren, die vor allem von der Erfindung und Vervollkommnung der Feuerwaffen durchdringend angespornt wurde. Einerseits, um der Wirkung dieser neuen Waffen standzuhalten, andererseits, um sie zur Verteidigung befestigter Objekte zu verwenden, baute man bei Burgen vorgeschobene Befestigungen. Ihre Lage und Funktion kann man am besten bei Burgen verfolgen, die auf Landzungen oder Bergkämmen lagen. In Mähren sind typische Burgen mit vorgeschobenen Befestigungen Veveří, Boskovice, Nový hrad bei Blansko und Hukvaldy.

Bei diesen Burgen hat man vorgeschobene Befestigungen an Stellen angelegt, wo sich der Feind festsetzen und die Burg erfolgreich beschießen konnte. Diese Befestigungen besitzen auch andere gemeinsame Eigenschaften. Sie sind durchschnittlich rund 200 m von der eigentlichen Burg entfernt. Das ist eine Distanz, die sich unter Feuer nehmen ließ, weshalb sich der Feind dort nicht festsetzen konnte. Die vorgeschobenen Befestigungen besaßen eigene Verteidigungseinrichtungen, so daß sie einen selbständigen Abwehrkampf führen konnten. Ihre einfachen Baudispositionen lassen erkennen, daß sie nicht dem Wohnen dienten. Sie waren vor allem regelmäßig von der Burgseite aus zu betreten, ursprünglich mit der Burg keine gemeinsame Schanze verbunden und auch nicht durchfahrbar wie die Vorburg. Die gemeinsamen Eigenschaften dieser Objekte zeigen, daß man sie in demselben Zeitraum auf einer bestimmten Entwicklungsstufe der Belagerungstechnik erbaut hat, in den genannten Fällen während der beiden letzten Drittel des 15. Jahrhunderts.

Mit dem Bau vorgeschobener Befestigungen erreicht die mittelalterliche Burgarchitektur ihren Höhepunkt. Nach einem nicht allzulangen Stillstand begann man schon Renaissancefestungen zu bauen.

Abbildungen

Abb. 1. Burg Veveří. 1 — Burg, 2 — vorgeschobene Befestigung.

Abb. 2. Boskovice: 1 — ursprüngliche Burg, 2 — vorgeschobene, „Bašta“ genannte Befestigung.

Abb. 3. Nový hrad bei Blansko. 1 — ursprüngliche Burg, Starý hrad, 2 — vorgeschobene Befestigung, Nový hrad.

Abb. 4. Hukvaldy 1 — ursprüngliche Burg, 2 — vorgeschobene Befestigung.